

Стопански
факултет

Социално- икономически анализи

Книга 2/2024 (25)

DOI: 10.54664/FALL3836

Александър Личев*

ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА СЪВРЕМЕНОТО БЪЛГАРСКО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Aleksander Lichev

PERSPECTIVES IN THE DEVELOPMENT OF MODERN BULGARIAN ENTREPRENEURSHIP

Abstract: The present development is an attempt to critically understand the problems of Bulgarian entrepreneurship at the current historical moment. Processes and trends are reported, both in the country and on a wider scale. Attention is focused on delineating a vision for development consistent with contemporary priorities. An algorithm of key steps is marked, about the ultimate goal – achieving sustainable development. The aspiration is, by carefully analyzing the situation – opportunities, risks, and limitations, to propose a new, more realistic time horizon for the implementation of significant transformations in our country. Development perspectives are outlined and a system of mutually complementary models for sustainable development of Bulgarian entrepreneurship is proposed.

Keywords: model of sustainable entrepreneurship, global community, strategic documents, challenges, responsibilities, utilitarian support

Въведение

През последните десетилетия глобалната общност постави пред българското общество и бизнес изисквания с безусловен характер. Те касаят постигане практическата реализация на концепцията за устойчиво развитие (УР). Редица стратегически документи на национално и наднационално равнище маркират приоритети и препоръки, а ключово значение се отдава на подобряването на средата за предприемачество у нас¹.

Избраната тема е актуална, комплексна, с голям практически потенциал, обвързана с процеси и тенденции в национален, локален, интернационален мащаб. В контекста на глобалните заплахи ясно се откроява необходимост от разгръщане на предприемаческа активност в нашата страна, основана върху мотивацията за постигане на стабилност и икономически просперитет. На преден план все повече излиза въпросът за споделяне на отговорности, надхвърлящи личния интерес.

* **Александър Личев** – ас. д-р, Катедра „Индустиален бизнес и предприемачество“, Свищов, e-mail: a.lichev@uni-svishtov.bg

¹ Националната стратегия за малките и средни предприятия в периода 2021–2027 година; Национална програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030; Национален план за възстановяване и устойчивост на Република България (ПВУ); Програма „Конкуренентоспособност и иновации в предприятията за периода 2021–2027г. (ПКИП 2021–2027г.)

Обект на настоящата разработка е предприемачеството в България на съвременния етап от развитието. Предмет се явява очертаването на перспективите, които могат да бъдат видени през контурите на един адекватен съвременен модел за постигане устойчиво развитие на предприемачеството в България.

Защитава се тезата, че е необходимо да се преосмисли преходът към устойчивост на предприемачеството у нас, като се анализират внимателно възможностите. Това означава да се заложи нов, по-реалистичен времеви хоризонт, а самата концепция за устойчиво развитие да се адаптира съобразно особеностите на българската действителност и бизнес практика.

Целта на изследването е да се разкрият насоките и стъпките за изпълнение на поставените в стратегическите документи цели, като се отчитат състоянието, бариерите, рисковете и предизвикателствата за осъществяване на положителните трансформации.

Противоречието: цели – възможности за реализация

Прави впечатление, че европейската и национална рамка за развитие визират твърде амбициозни задачи относно бъдещото функциониране на МСП в България. Това означава, че предстои преодоляване на сериозни предизвикателства при изпълнимостта на поставените цели и задачи. Много важно е да се потърси съответствие със състоянието и особеностите на ситуацията в страната ни. Адекватността и ефективността на предлаганите стратегии, цели, задачи е в непосредствена връзка с възможностите съобразно дадения момент и място – България, през 20-те години на XXI век.

Според нас, предвид конкретиката на ситуацията – възможности и ограничения, големият проблем е свързан с времевите срокове за практическа реализация. Обявен е хоризонт за постигане целите на устойчивото развитие – 2030 година. Дали обаче този хоризонт е реалистичен или трябва да бъде зададен нов – това може да покаже внимателният анализ на ситуацията и процесите в динамичната съвременна среда, както в нашата страна, така и извън нея. По наше мнение, има резон поставянето на въпроса за противоречието между политиките на устойчивото развитие и реалностите. Считаме този въпрос за ключов.

Основно съображение: Не е трудно да се забележи, че в настоящия момент проявяващите се тенденции в световен мащаб не са в полза на реализацията на концепцията за устойчиво развитие. Трудността произтича от това, че въпросите не касаят една конкретна и обозрима идея, а мащабни цели и задачи (дори още не напълно осъзнати). Процесът е сложен и продължителен – не само възходящ, гладък, но и с преломи. Това е процес, минаващ през ограничения и препятствия от различно естество: финансови, ресурсни, манталитетни, сблъсъци на интереси, намеса на ситуационни фактори в условията на глобална турбуленция и неопределеност. Тревожната ситуация в момента ни навежда на разбирането за развитие на ентропия, състояние на неуправляемост, тенденция към неконтролируемост на процесите. Обстановката е силно неблагоприятна и далеч от желаната. Отсъствието на базови предпоставки за устойчиво развитие свидетелстват за движение в противоположна от желаната посока. Неустойчивостта в международната обстановка и потребността от разрешаването на редица проблеми вследствие на здравната криза, определено ще забави процеса. Опитите за налагане на ускорение генерират напрежение в различни посоки и равнища. Настоящата ситуация ясно показва наличието на друга среда, различна от онази, която се имало предвид при моделиране идеалната визия на концепцията за устойчивото развитие.

Отчитайки стратегическите документи с предвидените лостове за реализация на целите на устойчивото развитие (ЦУР) има резон питането – дали устойчивото развитие е въпрос основно на инвестиции или ситуацията е много по-комплексна и сложна. Не трябва да се забравя, че същността на концепцията се свързва със социални задачи, че има изразен морален аспект, надхвърляйки изискванията за технологически и икономически прогрес. Координацията на икономически, технологични, социални и екологични цели се оказва твърде трудна задача.

Трудности и предизвикателства

През 2023г. беше проведено емпирично авторово проучване², от което ясно пролича, че значителна част от нашите предприемачи все още са далеч от пряко отношение и мисъл за устой-

² Личев, А. *Предприемачеството в контекста на концепцията за устойчиво развитие*. Свищов, 2023, с. 146–187.

чиво развитие. Те се борят с редица други проблеми, засягащи оцеляването и задържането им в бизнеса. Обяснимо е доминирането на краткосрочните им стратегии. В момента за тях концепцията, налагана отвън, е по-имагинерна и по-скоро изискванията ѝ се възприемат със смущение и притеснение, отколкото да се откриват позитивите в тях. Следователно, предстои да бъде изминат определен път. Необходими са време, разбиране и подкрепа. Необходимо е и повече доверие относно хуманната страна на породилите концепцията мотивации.

Към настоящия момент могат да се идентифицират система от бариери, рискове, предизвикателства с мащабни социални, екологични и други последствия. Барьерите, забавящи постигането на ЦУР у нас са: икономически и финансови; търговски; социални; иновационни; слаб мониторинг на политиките; институционални и политически; геополитически; здравни. (Иванов, 2021, с. 16) Като основни недостатъци са сочени: фокусът на политиките в България преимуществено върху икономическия растеж, вместо върху екологията; недостатъчната социална кохезия – последица от икономически и социални неравенства; неблагоприятната демографска ситуация; продължаващото обедняване и маргинализация на социални групи; неадекватната комуникация между правителство и гражданско общество.

Наблюдават се проблеми във връзка с недостатъчно осъзнаване и споделяне на потребността от устойчиво развитие, с контрола и оценката политиките за устойчиво развитие, и недостатъчно институционален опит при опериране с механизмите за внедряване на новите политики, в съчетание с неблагоприятни промени в геополитическата ситуация, отклоняващи от избраните насоки и мерки, също допълнителни разходи за здравеопазване, бюджетни дефицити и задлъжнялост на предприятията, последвало напрежение върху световната енергийна система с повишаване цените на енергийни и др. суровини и продукти за период с неопределена продължителност. Всичко това се отразява силно неблагоприятно върху домакинства и бизнеси, пренасочвайки усилията към индивидуално оцеляване. (Иванов, 2021, с. 17)

В тези условия следването изискванията на Парижкото Климатично Споразумение от декември 2015 г. във връзка декарбонизация на европейската икономика, както и ред други високи изисквания, в следващите 10 години се оказва изключително трудно постижимо, дори невъзможно.

Рискове и пречки за модернизирание на българската икономика се откриват на всички равнища и те са пряко обвързани, както с икономическата нестабилност, така и с нестабилността в социален, вътрешно политически и в външнополитически план. На ниво организация се регистрират множество вътрешни и външни проблеми и предизвикателства, които определено ще повлияят трансформирането на българската индустрия и реализирането на Зелена Сделка. Важно е да се отчете, че несъобразяването с условията и възможностите към конкретния момент у нас, генерира напрежение. Напрежението се усеща не само в бизнеса, но и в цялото общество.

Не е реалистично на фона на множеството проблеми да се премине към устойчиво развитие на този етап. Необходимо е да бъдат потърсени нови възможности за осъществяване на изискваните трансформации и утвърждаване на устойчивостта като основа за трайния успех на предприятията.

Необходима е стратегия за по-добро обвързване на националните политики: икономически, финансови, социални с политиките на „Agenda 2030“. Също така са необходими стратегии за финансово стимулиране на изискваните трансформации в МСП. Периодът до 2030 г. най-вероятно ще се окаже време за преобръщане на тенденциите и борба с изоставането. Сред ключовите приоритети за преустройство у нас, генериращи предпоставки за балансирано и стабилно развитие, следва да се поставят: борбата с инфлацията, преодоляването на неравенствата и прогресивното обединяване на населението, подобряването на демографската ситуация и др.

Считаме посочените пречки, бариери и рискове за убедителни основания в защита на разбирането за нереалистичност да се извърши непосредствена промяна към достигане окончателните цели на устойчивото развитие до 2030 година. Това важи не само за България, но и за останалите държави. Препоръчително е да се преразгледа и преосмисли преходът, като се даде нов времеви хоризонт. Логично е той да варира за отделните страни.

Основни моменти в процеса на постигане на устойчиво предприемачество.

Видно е, че концепцията за устойчиво развитие не би следвало да се прилага у нас в абстрактната си теоретична вариация. Тя трябва да се трансформира и адаптира съобразно българската действителност и бизнес практика. На отделни етапи от развитието, концепцията трябва да бъде прецизирана много внимателно, като се развият конкретни политики и подходи за улесняване на приложението, и се търсят иновативни подходи. Само тогава тя ще бъде ефективна.

За устойчивото развитие на предприемачеството в българските условия следва да се приложи модел, отразяващ насоката на стратегическите документи. При изработването на подходящ за адаптация модел сме се ръководили от следните съображения:

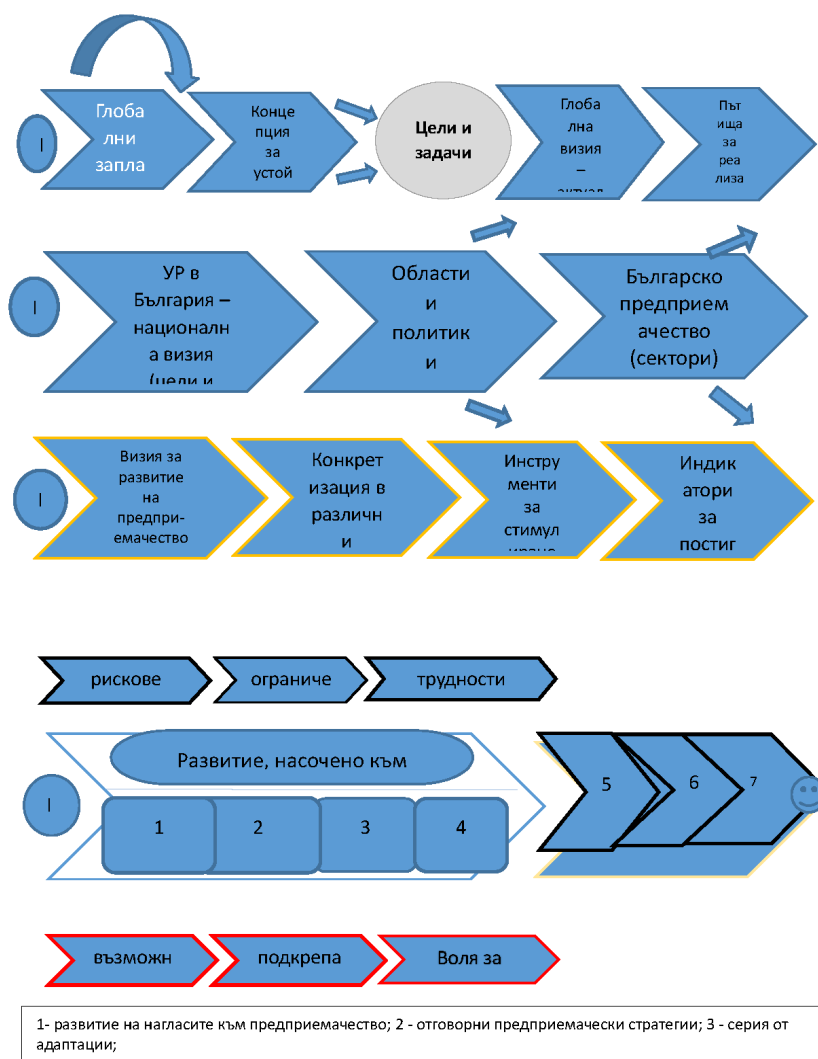
– Необходимостта да се поставят изпълними задачи в подходящи срокове.

– Невъзможността да се направи „скак“ към устойчивост от сегашното равнище, поради риск от пореден крах.

– Целесъобразността на поетапен преход, реализиран плавно – в серия от последователни стъпки в правилната посока.

– Потребността от постоянни адаптации в зависимост в динамиката в развитието на света и спецификите в нашата страна.

– Фактът, че в чисто психологически план на българския предприемач, а и на цялото ни общество, е необходимо време, за да „асимилира“ добре концепцията за устойчивото развитие.

Фиг. 1. Процес на реализация на устойчиво предприемачество в България – основни моменти
Източник: Съставено от автора

Относно разположението на процесите във времето, засега въпросът следва да остане „открит“. Отговорът ще зависи от множество фактори и обстоятелства, както и от това, доколко гъвкаво и едновременно принципно, ще се следва избраната посока.

На фиг. 1 представяме нашето виждане за процеса на реализацията на идеята за устойчиво предприемаческо развитие в България. Процесът е проследен на четири нива. Това са четири степени на разгръщане по посока от абстрактните общи цели до конкретната ситуация на реализирането на глобалните цели в предприемаческата практика у нас.

Първо ниво: глобална европейска рамка за устойчиво развитие.

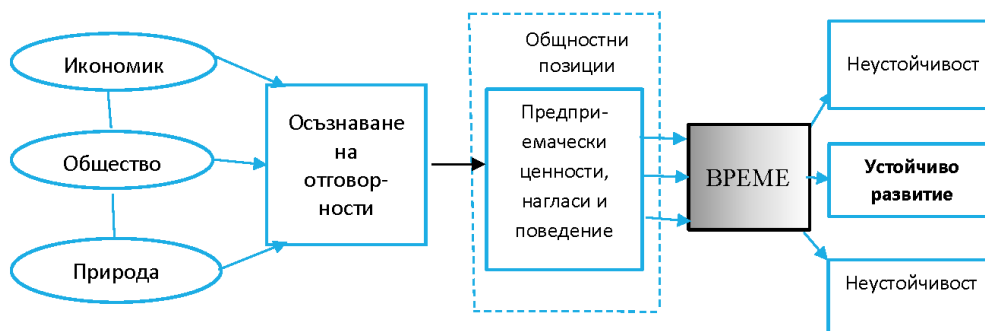
Второ ниво: национална рамка за устойчиво развитие.

Трето ниво: предприемачеството на национално-стратегическо равнище.

Четвърто ниво: предприемачески бизнес практики в България.

Този сложен процес предполага наличието на достатъчно време. Неговите крайни цели имат дългосрочен характер, явяват се под формата на положителни ефекти в трите ключови области за постигане на устойчивост. Алгоритъмът на процеса изпъква последователно при свързването на съответните основни „блокове“. По наше мнение, особена значимост имат тези от четвърто ниво на процеса. На това ниво се илюстрират акцентите за постигане на устойчив предприемачески бизнес в нашата страна в контекста на неблагоприятни характеристики на средата (микро- и макро среда). Като противотежест на възпрепятстващите развитието фактори, са представени обективни и субективни условия и качества, осигуряващи възможност за реализация на положителна перспектива.

Устойчивото развитие трябва да бъде разбирано като състояние и като процес с неограничена продължителност. Този процес се подчинява на определени общи закономерности, но и се отличава със специфики при адаптациите към националните особености на всяка страна и във всеки от аспектите на развитие. Несъмнено, остава валиден универсалният закон за неравномерността в темпове на развитие в различните страни. Единство има по отношение най-общи разбирания относно посоката на развитието.

Фиг. 2. Обобщен изходен модел на процес, насочен към устойчиво развитие

Източник: Съставено от автора

Фигура 2 се явява ориентировъчна схема на процеса на постигането на устойчивост на системата. Като изходен момент са заложени трите основни измерения на устойчивото развитие: икономическо, социално, екологично с акцент върху осъзнаването на съответните отговорности. Това е задължителен момент, защото устойчивото развитие не може да се постигне автоматично. Попадайки върху предприемача, отговорностите участват в оформянето на ценностни ориентации, нагласи и делово поведение, неизоллирано от разбиранията на общността. Особеност на модела е, че въвежда като ключов елемент параметъра „време“. Набляга се върху неговата значимост – респ. върху постъпателността в развитието. Времето е основно условие за реализацията на алтернативни възможности, при участието на външни сили, вътрешни процеси, трансформации. Моделът маркира различни възможни сценарии на развитието – добри и лоши. Така резултатите

се очертават в две различни дименсии. Първи вариант: осъзнаването на отговорностите и ефективното обезпечаване на условия за следването им в практиката има като дългосрочна последица постигането на устойчивост в развитието. Възобновява се и се запазва балансът на системата. (Това е динамичен баланс, поддържан с адекватно реагиране по отношение на бъдещи предизвикателства.) Втори вариант: вследствие на високата непрогнозируемост и деформации, се допуска вероятността за отклоняване към състояние на неустойчивост. Характерна в случая е ентропията на системата, водеща към нейния разпад – т.е. глобалните заплахи и пораждащите се перманентно противоречия, не могат да бъдат овладени. Логично, за предприемачеството в този хипотетичен контекст не съществува положителна перспектива.

Устойчивото развитие засяга функционирането на глобалната система във всичките ѝ аспекти. От значение е съгласуваността между отделните елементи, всеки от които има относителен дял и принос, включително и предприемаческата екосистема. Постигането му следва да се осъществи поетапно. Представяме последователността от стъпки, групирани в няколко етапа на развитие.

1. Настоящ етап – подготвителен

Ниво: забавено развитие с констатация на редица сериозни проблеми, трудности, бариери и рискове. Насоки: доминиране на стремежа да се навакса изоставането и да се осъществи преобръщане на тенденциите. Задачи: разрешаване на непосредствени задачи – предимно краткосрочни, текущи.

2. Стартиращ етап

Ниво: преодоляване предходното състояние с достигане до ново ниво на приемлив баланс между тенденциите. Насоки: нивото позволява по-определено насочване към новите приоритети. Задачи: доминиращо преследване на непосредствени задачи заедно с някои цели и задачи на УР.

3. Етап на ускоряващо се развитие

Ниво: засилено разгръщане на положителните тенденции и на предприемаческия потенциал на страната. Насоки: затвърждаване на постигнатото в различни области и по-голяма яснота във връзка с изискванията за постигане на устойчивост. Задачи: ориентиране към дългосрочни цели в развитието и конкретни действия за реализация.

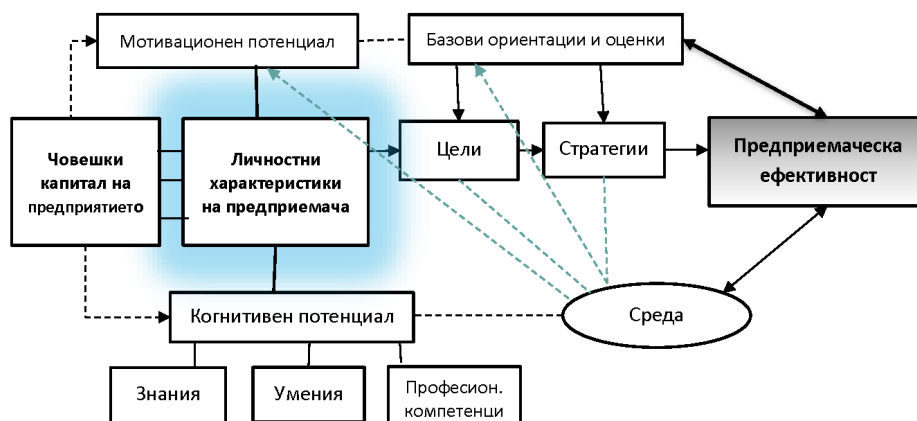
4. Етап на кумулативните последици

Ниво: оценка за достигнато много по-високо равнище с отчитане на осезаеми положителни резултати. Насоки: поддържане динамичното равновесие на системата. Задачи: нови по-високи изисквания и перспектива за продължаващо развитие при потенциал за непрекъсната адаптация съобразно промените. Крайният резултат в контекста на настоящето изследване е постигането устойчиво развитие на българското предприемачество, оценявано съобразно критериите в концепцията за устойчивото развитие. В духа на същата – акцентът попада върху отговорното отношение към предприемаческата дейност и мисия в обществото и върху решаващия принос на предприемачеството за икономически просперитет и цялостно общественото благополучие.

Модел за устойчиво развитие на предприемачеството в България

Актуална в настоящия момент е потребността да се създаде съвременен модел за разгръщане на предприемаческата активност, основан върху мотивацията за постигане на стабилност и икономически просперитет.

В качеството на базов модел, който в смет вид може да се залага в други модели, е композиран структурният модел на фигура 3. Той представя избрани ключови елементи, осигуряващи ефективност на предприемаческата дейност.

Фиг. 3. Модел на предприемаческа ефективност

Източник: Съставено от автора

Сърцевина на модела е човешкият капитал на предприемача. Това е съвкупността от човешките ресурси с техните особени характеристики и възможности да генерират стойност. Фокус са личностните качества на предприемача, неговият потенциал.

Като отправни пунктове в модела са визирани някои от измеренията. Залагаме разбирането, че потенциалът може добре да се представи чрез своята интелектуална, психологическа и етическа страна.

Мотивационният потенциал движи предприемаческото поведение. Определя се от потребности, мотиви, стимули. Особено влияят върху разгръщането му резултатите от дейността под формата на възнаграждения, поощрения, санкции на рационална или емоционална основа, а също отношенията, предоставените свободи, откриването на смисъл в дейността и т.н.

Когнитивният потенциал на предприемача обхваща съвкупността от интелектуални характеристики, качества, способности, информираност, ментални умения. По-обобщено могат да се открият: 1. *знания* – общо функционални и специфични /напр. по маркетинг, мениджмънт и т.н./; 2. *умения* – логически, комуникативни, конкретно професионални /напр. да се инвестира, да се организира, да се ръководи/; 3. професионални компетенции /особено функционални по характера си компетенции, свързани с реалното производство: пазарни, технологични, иновационни./

Базови ориентации и оценки. Предприемаческото поведение се насочва съобразно възприетата система от ценности, вярвания, убеждения, норми и стандарти на поведение. Така в деловия живот могат да се разграничават: „правилно – неправилно“, „практически целесъобразно – нецелесъобразно“, „отговорно – безотговорно“, „справедливо – несправедливо“, „полезно – вредно“, „рационално – нерационално“ и т.н. На тази основа се вземат решенията и се поддържа адекватно бизнес поведение. Този компонент подчинява и насочва целия когнитивен и мотивационен потенциал. Пряко свързан е с целите, с изграждането на ясни стратегии за бизнеса и в крайна сметка – рефлектира върху предприемаческата ефективност.

Предприемаческата ефективност се определя от качествените характеристики на човешкия капитал на предприемача, както и от уменията на предприемача да организира, ръководи и оптимизира целия този капитал.

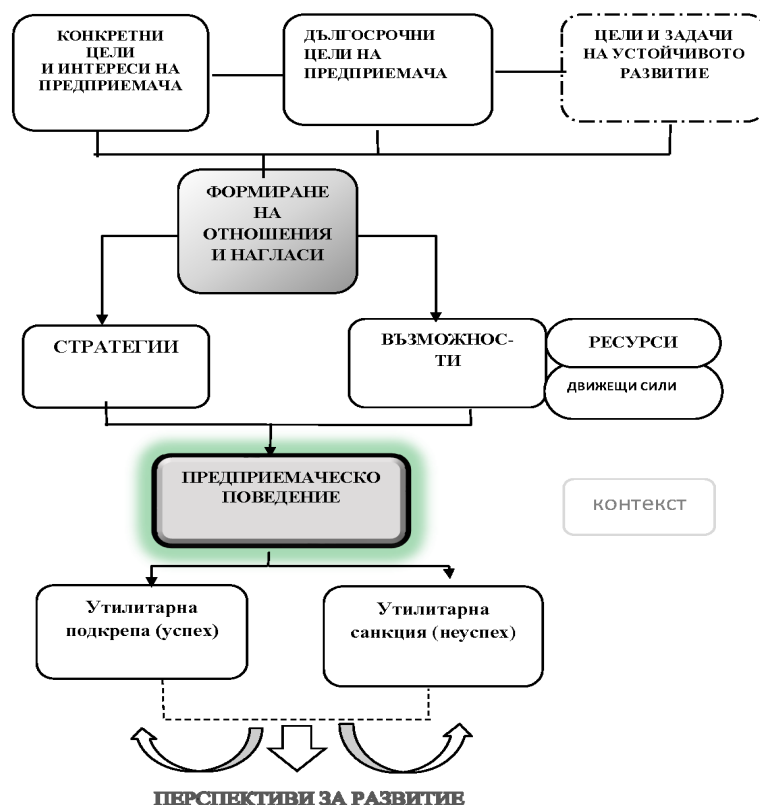
Средата е външен събирателен фактор, взаимодействащ с всички компоненти на системата. Отражението на глобалните заплахи върху съвременната бизнес ситуация води до засилване влиянието на концепцията за УР. В тази посока се мобилизира предприемаческият потенциал, а предприемаческата ефективност се свързва с постигането на устойчиво предприемаческо развитие.

Представеният модел би могъл да се доразвие, като се пренесе на друга плоскост. Считаме за подходящ, съответстващ на нуждите и разбиранията на прагматично ориентирани участници в деловата практика изграденият от нас Поведенчески перспективен модел на ниво „предприе-

мач“ (вж. фиг. 4). Той отразява преди всичко момента на стимулирането на отговорно предприемаческо поведение посредством акцент върху резултатите.³

Характерно за предложения модел е, че поведението на предприемача се описва като функция на неговите последствия. Прокарва се връзката с концепцията за УР, като отношението към нея в голяма степен предопределя успеха или неуспеха на предприемача.

В изходните позиции на модела са заложили цели и задачи, надхвърлящи непосредствените интереси на отделния предприемач. Представена е субординация на приоритети. В този дух се формират отношенията и нагласите и се постига определено ниво на осъзнаване на отговорностите.

Фиг. 4. Поведенчески перспективен модел на ниво „предприемач“

Източник: Съставено от автора

На база оформените по-общии позиции, се изграждат предприемаческите стратегии. В тях заляга гъвкавото отношение към алтернативите, анализът на конкуренцията, определянето на стратегическата посока, пътищата за навлизане на пазарите, конкурентните предимства с решаващите за успеха фактори, стратегическите партньорства.

Важно е правилно да бъдат идентифицирани възможностите на предприемача. Това включва множество компоненти с фокус върху ресурси и движещи сили. От своя страна ресурсите се явяват, както финансови и материални, така и нематериални – хора, качества, знания, учене, опит, информираност, други. С времето се очаква те прогресивно да нарастват. Трябва да се отчита необходимостта от наличие на особено важни нематериални активи като: изградена бизнес репутация, разпознаваем бранд и търговски марки, разработени собствени продукти и патенти, лицензи, софтуерни системи, изградени бизнес контакти, достъп до капиталови пазари, до пазари на труда, канали за дистрибуция и т.н. Движещите сили засягат мотивациите в цялата им сложност. Водеща е потребността и готовността да се реализира активност с помощта на ресурсите,

³ Моделът е конструиран в духа на „поведенческата икономика“.

като се капитализират възможностите в контекста на ситуацията. Бизнес активността се разбира като съвкупност от поведенческите актове на предприемача в условията на високорискова среда. От значение е възприеманият поведенчески контрол – способността на предприемача за самоконтрол с придържане към набелязаната цел и високите съвременни стандарти.

Акцентът в поведенческия перспективен модел попада върху последствията и тяхната обусловеност. Крайните резултати се представят посредством две категории с оценъчен нюанс: „утилитарна подкрепа“ и „утилитарна санкция“. Те функционират като стимули, насочващи поведението за постигане ефекти, отнасящи се до „стълбовете“ на устойчивостта.

Утилитарната подкрепа се явява под формата на редица благоприятни последици с практическа значимост. Тя подтиква към повтаряне, затвърждаване и развиване на устойчиво бизнес поведение. В широкия смисъл, резултатът се асоциира с предприемаческия успех (подобро позициониране, повишена конкурентоспособност на предприятието, генериране на различни ползи, изгоди, задоволство, удовлетвореност). От решаващо значение е обвързаността с реализирането на социалните и екологични отговорности. Моделът визира отговорно предприемаческо поведение, допринасящо за постигане доверието и подкрепата на общността.

Утилитарната санкция се асоциира със ситуацията на неуспех и неодобрение. Има възпирателен характер. Утилитарната санкция насочва към коригиране на бизнес поведението съобразно възприетите норми. Предприемачът е подтикван да потърси възможности за промяна и вписване в контекста.

Контекстът на предприемаческата активност е многопластовата и динамична средата – непосредствено обкръжение, отраслова среда, локална среда, национална среда, регионална среда и глобалната среда.

В модела се съдържа презумпцията за наличие на потенциал за оптимизиране на деловото представяне и перспективно-постъпателно развитие на процеса.⁴

Моделът притежава хоризонт за дългосрочна перспектива – значимите резултати от прилагането му се очаква да бъдат отложени във времето.

Моделът е замислен като опит за обвързване на теория с практика. Той подлежи на адаптации и детайлизиране в зависимост от конкретиката на приложението му – момент, ситуация, възможности, разбираня, предпочитания и стил на предприемача.

Заклучение

Може да се обобщи, че мащабните трансформации в социално-икономическата среда през ХХI век поставят развитието на предприемаческия бизнес пред проблеми и сериозни предизвикателства, като заедно с това предоставят и нови възможности за просперитет. Потребно е да се разсъждава и проблематизира по редица актуални въпроси, обвързани с концепцията за устойчивото развитие.

Отхвърляме позицията да се приема безусловно всяко изискване, идващо отвън, като то се превръща в готова рецепта. Считаме подобен подход за лишен от всякаква практическа стойност, който не би допринесъл за постигане на очакваните резултати. Полезно би било от концепцията да се извличат положителни моменти, но да не се допуска деформиране и промяна в същината на тази концепция.

От значение е теорията да се съчетае с конкретиката на бизнес практиката у нас, обвързвайки се с реалните икономически агенти, отговорни за осъществяването ѝ. Това не е лека задача и не опира единствено до материално-финансовата страна. Става въпрос за формиране на сложен комплекс от елементи, сред които са делова култура и манталитет, нови разбираня и нови нагласи за дейност. Посоченото означава, че стартираният процес е мащабен, многослоен и продължителен. Процесът е безпрецедентен в историята ни. Това е процес на бавно съзряване на обективни и субективни предпоставки за издигане на ново ниво, както на бизнеса така и на цялото ни общество. Едновременно се разгръщат множество процеси в различни посоки, обвързват се взаимно, пресичат се, синхронизират се на фона на сложни противоречия, конфликти, парадокс.

⁴ В този смисъл, моделът може да се определи като „оптимистичен“.

Разумното осъществяването на трансформации с поемане на отговорности в духа на разбирането за устойчиво развитие, е решаващо условие за дългосрочен успех на собствения бизнес и постигане конкурентни предимства за националната ни икономика.

ЛИТЕРАТУРА

Варамезов, Л. и др. Предприемачески нагласи на студентите за стартиране на собствен бизнес и/или за реализиране на предприемаческа идея. В: Алманах научни изследвания, 24 (2), Свищов: АИ „Ценов“, 2017, с. 320–348. // **Varamezov, L. i dr.** Predpriemacheski naglasi na studentite za startirane na sobstven biznes i/ili za realizirane na predpriemacheska ideya. V: Almanah nauchni izsledvania, 24 (2), Svishtov: AI „Tsenov“, 2017, s. 320–348.

Денева, А. и др. Предприемачество. част 1, Свищов: АИ „Ценов“, 2021 // **Deneva, A. i dr.** Predpriemachestvo. chast 1, Svishtov: AI „Tsenov“, 2021

Иванов, Д. Пътят към устойчиво развитие и социална кохезия – макроикономически рискове и бариери. В: Сборник доклади от *Международна научно-практическа конференция „Устойчиво развитие и социално-икономическа кохезия през XXI век – тенденции и предизвикателства“*, Свищов: АИ „Ценов“, 2021, с. 7–30. // **Ivanov, D.** Patyat kam ustoychivo razvitie i sotsialna kohezia – makroikonomicheski riskove i barieri. V: Sbornik dokladi ot Mezhdunarodna nauchno-prakticheska konferentsia „Ustoychivo razvitie i sotsialno-ikonomicheska kohezia prez XXI vek – tendentsii i predizvikatelstva“, Svishtov: AI „Tsenov“, 2021, s. 7–30.

Колев, Н. Предприемачеството – състояние и перспективи. Шумен: УИ: „Епископ Константин Преславски“, 2017 // **Kolev, N.** Predpriemachestvoto – sastoyanie i perspektivi. Shumen: UI: „Episkop Konstantin Preslavski“, 2017

Колева-Стефанова, Д. Динамичните трансформации на пазара на труда в България при условията на дигитални технологии и пандемия. Народностопански архив, кн. 4, с. 40–62, 2022. // **Koleva-Stefanova, D.** Dinamichnite transformatsii na pazara na truda v Bulgaria pri usloviyata na digitalni tehnologii i pandemia. Narodnostopanski arhiv, kn. 4, s. 40–62, 2022

Лазарова, Е. Предизвикателства пред планирането на устойчивото развитие на бизнеса. В: Сборник с доклади от *Международна научно-практическа конференция „Устойчиво развитие и социално-икономическа кохезия през XXI век – тенденции и предизвикателства“*, т. II, Свищов: АИ „Ценов“, 2021, с. 303–311. // **Lazarova, E.** Predizvikatelstva pred planiraneto na ustoychivoto razvitie na biznesa. V: Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodna nauchno-prakticheska konferentsia „Ustoychivo razvitie i sotsialno-ikonomicheska kohezia prez XXI vek – tendentsii i predizvikatelstva“, t. II, Svishtov: AI „Tsenov“, 2021, s. 303–311.

Калев, Х. *Устойчиво развитие. Концепция и области за промяна.* 2020. // Kaley, H. Ustoychivo razvitie. *Kontseptsia i oblasti za promyana.* 2020. Достъпно на <https://www.novavizia.com/ustoychivo-razvitie-kontseptsiya-i-oblasti-za-promyana/>

Лазарова-Симеонова, С. Психология на успеха в предприемачеството – концептуални и методически основи за изследване на личностните черти, нагласи и когниции. 2020. // **Lazarova-Simeonova, S.** Psihologia na uspeha v predpriemachestvoto – kontseptualni i metodicheski osnovi za izsledvane na lichnostnite cherti, naglasi i kognitsii. 2020. // Достъпно на https://bg.linkedin.com/in/slavenalazarova?trk=pulse-article_main-author-card

Личев, А. *Предприемачеството в контекста на концепцията за устойчиво развитие.* Дисертационен труд, Свищов, 2023, с. 146–187. // **Lichev, A.** Predpriemachestvoto v konteksta na kontseptsiyata za ustoychivo razvitie. Disertatsionen trud, Svishtov, 2023, s. 146–187.

Пантелеева, И. и др. Предприемаческият и иновационният контекст в интегриран модел за развитие на икономиките и предприятията. Народностопански архив, кн 4, 2020, 38–54. // **Panteleeva, I. i dr.** Predpriemacheskiyat i inovatsionniyat kontekst v integriran model za razvitie na ikonomikite i predpriyatiyata. Narodnostopanski arhiv, kn 4, 2020, 38–54.

Стефанова, Н. Устойчиво развитие при криза – съвременни измерения и възможни бизнес решения. В: Сборник с доклади от *Международна научно-практическа конференция „Устойчиво развитие и социално-икономическа кохезия през XXI век – тенденции и предизвикателства“*, т. II, Свищов: АИ „Ценов“, 2021. // **Stefanova, N.** Ustoychivo razvitie pri kriza – savremenni izmerenia i vazmozhni biznes reshenia. V: Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodna nauchno-prakticheska konferentsia „Ustoychivo razvitie i sotsialno-ikonomicheska kohezia prez XXI vek – tendentsii i predizvikatelstva“, t. II, Svishtov: AI „Tsenov“, 2021.

Тотев, С. Приобщаващо регионално развитие – социални, икономически и екологични измерения. *Икономическа мисъл*, 2021, кн. 3, с. 50–65. // **Totev, S.** Priobshtavashto regionalno razvitie – sotsialni,

ikonomicheski i ekologichni izmerenia. Ikonomicheska misal, 2021, kn. 3, s. 50–65 Достъпно на <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=949202>

Spigel, B. *The Relational Organization of Entrepreneurial Ecosystems*. Wiley Periodicals Inc, с. 49–72, 2017.

Tomás, B. R. Sustainability Assessment: Exploring the Frontiers and Paradigms of Indicator Approaches. *Sustainability*, 3 (11), 2019.

ООН. Доклад о целях в области устойчивого развития. 2022. Достъпно на https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2022_Russian.pdf

Европейският стълб на социалните права в 20 принципа. // Europeyskiyat stalb na sotsialnite prava v 20 printsipa. Достъпно на https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_bg

Конвергентната програма на Република България за периода 2022–2025 г. // Konvergentnata programa na Republika Bulgaria za perioda 2022–2025 g Достъпно на <https://www.minfin.bg/bg/868>